

HANTVERKARNA OCH DERAS SKRÅN I NYKÖPING

av Carl Gedda, kommunarkivarie i Nyköping

I Nyköpings stadsarkiv förvaras förutom handlingar från samtliga kommunala nämnder och styrelser samlingar från föreningar och ett antal företag. Dessutom förvaras här protokoll, handlingar och skrivelser från 10 olika skrån som verkade i staden. Här kan man finna dokumentation från bl.a. tunnbindare, skräddare, skomakare, carduansmakare, sadelmakare, bagare, gördelmakare, bryggare, hattmakare och sämskmakare.

I stadsarkivets verksamhet, omfattande cirka 4000 hyllmeter handlingar, ingår också ansvar och skötsel av Nyköpings Folkrorelsers arkiv, innehållande 470 religiösa, politiska, fackliga och enskilda föreningars handlingar. Kommunen ingick 1969 en överenskommelse med folkrörelserna i staden att överta driften av folkrörelsearkivet, med personal och handlingar. Här finns också handlingar härstammande från Företagsarkiv, uppgående till 4 större samlingar från AB Perioden Bomullsspinneri, AB Skandinaviska Glödlampsfabriken, AB Näveqvarns Bruk och Friberg o Still AB. Ett referensbibliotek har man också, med litteratur för kommunens tjänstemän, juridiska skrifter, Nyköpingsskrifter m.m.

Före kommunreformen ansvarade magistraten för vården av stadens handlingar. Många av arkivhandlingarna hade då tidigare förkommit bl.a. vid ryssarnas härjningar längs ostkusten år 1719, vilket också har fått till följd att de idag bevarade dokumenten blivit än mer värdefulla för att kunna beskriva vår stads och dess innevänares historia genom tiderna.

Sedan äldre tider har hantverkarna varit förenade i gillen och skrån av olika slag. Skråväsendet varade fram till omkring 1840 och hade då funnits sedan 1300-talet i Sverige. Först så sent som år 1620 blev det en allmän ordning bland skråna. För att bli upptagen i skrået krävdes att man lärt yrket som lärling och gesäll och utfört godkänt mästartest. Skrået hade blivit både en social och ekonomisk institution, man hade även kontroll över nyetableringar, ingen fick utöva verksamhet utan att bli antagen av respektive skrå. Tidigt utfärdades flera förordningar mot olika slags bönhäseri, d.v.s. mot personer som utövade hantverket utan att tillhöra sitt skrå. Att skråväsendet innebar mycket makt till sina medlemmar både socialt och ekonomiskt råder det ingen tvekan om.

Den allmänna svenska skråordningen förnyades år 1720 och blev då gällande som det svenska hantverkets grundlag tills skråväsendet upphävdes år 1846, för att ersättas av kommunallagstiftningen år 1862.

Skråhandlingar i stadsarkivet

Beträffande handlingarna i Nyköpings stadsarkiv är det anmärkningsvärt att vissa protokoll och dokument finns bevarade från tiden före de båda stora stadsbränderna år 1665 och år 1719, samt även uppgifter om ryssarnas framfart i området. Kanske var man på den tiden mera framsynt vad det gäller det historiska dokumentets betydelse, än vad det verkar i dagens IT-influerade samhälle. I vilket fall måste man ha ansett sina böcker vara så viktiga att de togs med när man i all hast lämnade en brinnande stad. Det var inte mycket man kunde få med sig under sådana omständigheter.

Av de handlingar som finns sparade i Nyköpings stadsarkiv är skräddarämbetets protokoll och räkenskaper äldst med början år 1626. Till samlingarna finns även bevarat ämbetets sigill från år 1752. Här finns berättat om erhållna mästerskap, åldermansskiften, understödsverksamhet, samt när lärlingar inskrevs i ämbetet och utskrevs som gesäller. Något som kanske kan vara av särskilt intresse är vid de tillfällen då staden brann år 1665 och 1719 och hur detta visade sig i ämbetets bokföring. I 1665-1666 års räkenskaper hittar man poster för ämbetslådans utbärgande och utförande vid våldelden som drabbat staden, samt kostnader för införande av lådan till staden igen. Senare kan man se i redovisningen att åldermannen Bengtsson åläggs att betala tillbaka pengar som han upptagit som hyra för att inrymma ämbetslådan i sitt hus.

Vid den stora stadsbranden år 1719 berättas om att en person fick förfrågan om han kunde att vid ryssarnas ödeläggelse av Nyköping med anfall med eld och brand så för aktning som ut- och införsel utföra ämbetslådan mot betalning, vilket också skedde. Kistan skall ha varit utförd till Nykyrka socken över vintern.

Som sig bör hittar man också i skräddarämbetets handlingar uppgifter på ett visst mode på klädesdräkter som skulle följas.

Något som kontinuerligt förekommer är uppgifter om skråmedlemmarnas jakt på bönhasar, lösgångare som var för de legitima yrkesmännen ganska besvärande, och att man hade svårigheter att kontrollera deras intrång på marknaden. När någon utom ämbetet praktiserade yrket, kunde man med magistratens hjälp fasttaga "bönhasen" och ta ifrån honom hans arbeten och hans verktyg. Ibland var det tillfällen då kunderna inte varit helt nöjda med de arbeten som utfördes. Sådana ärenden kunde komma att avgöras av beslut i rättslig instans.

Andra skråhandlingar som finns bevarade av äldre datum är de från skomakarämbetet, en tänkebok som förutom sitt rent historiskt unika innehåll även består av ett omslag som i sig utgör en värdefull handling. Tänkeboken är bunden i ett pergament med en textad medeltida latinsk hymn med musik i fyralinig notskrift

(bokbindare inköpte under 1600-talet ofta gamla pergamentsböcker) av ett dubbelblad troligen från 1400-talets förra hälft. Dubbelbladet är prydligt bundet kring handlingen och insidorna är överklustrade av papper. Överkanternas och ytterkanternas ord- och nottext är vikta över kanterna och oläsliga. Initialerna är röda eller bruna med röda effektstrick. En initial är dekorerad med manshuvud i huva och skägg. Röda rubriker på latin. Bladen innehåller uppgifter om påsktiden. I boken hittar man uppgifter om skråets medlemmar, rekrytering av läropojkar i ämbetet, den ständigt återkommande jakten på bönhasar, åldermansskiften, mästarprov m.m.

I de senaste räkenskaperna i tänkeboken finns antecknat om att man hade fordringar på i ämbetet anslutna både från Torshälla och Örebro, vilket visar den ställning Nyköpingsämbetet hade som moderskrå för ämbetena i dessa städer. Tyvärr finns skomakarskråets tänkebok med protokoll endast för tidsperioden 1628-1653, men utgör därmed också en värdefull information om vad som skedde inom skrået.

Av sämskmakarämbetet som var ett betydelsefullt skrå finns endast bevarat räkenskaper från 1700-1800-tal. Det var ett av stadens mest betydande skrån, som hade medlemmar från hela riket samt även från de finländska städerna Åbo och Uleåborg anslutna. Dessutom var skrået troligtvis det enda som hade eget ämbetshus i staden.

I sadelmakarämbetets handlingar från 1840-talet har nedtecknats en gripande beskrivning med uppgifter om ett fall av husaga, en lärling som av en ålderman blivit utsatt för svår handgriplig misshandel, vilket sedan vitsordats med läkarintyg utfärdat av stadsläkaren.

Förutom de rena protokolls- och räkenskapsserierna finns i stadsarkivets samlingar uppgifter rörande ämbetsmännen, förteckningar på handlande och hantverkare (Nyköpings stads borgerskap), uppördsbok, borgarbok i en mycket välgjord läderinbindning, där stadens borgare inskrev sig m.m., förvarat av stadens äldste. Bland Nyköpingskrån förekom också de yrkesutövare som inte hade någon tillhörighet till egen skrålåda, t.e.x. guld- och silversmeder, som istället var anslutna hos ämbetet i Arboga, samt bokbindare som tillhörde Stockholms ämbete. I förteckningar från 1800-talets mitt uppges ett flertal yrkesutövare utan egen skrålåda i staden, det var glasmästare, byggmästare, bleckslagare, smeder och hovslagare m.fl.

Förutom de ovan beskrivna handlingarna som förvaras i Nyköpings stadsarkiv, kan nämnas att Nordiska Museet i Stockholm i sina samlingar förvarar en del skråföremål som härstammar från Nyköping. Bland annat finns där sigillstämplar från skräddarämbetet och tunnbindarämbetet, klubba från skräddarämbetet,

ämbetslåda från gördelmakarámbetet samt en del mästarebrev, gesällbrev och börsbrev.

Många av hantverkarna medverkade i den representation som kallades borgerskapets äldste eller stadens äldste, som man ibland föredrog att kalla sig, för att på så sätt ge sken av att representera stadens alla invånare. Borgerskapets äldste utgjordes av 12 handlande och 12 hantverkare som valdes för tre år i sänder inför magistraten av de röstberättigade borgarna. I jämförelse med stadsfullmäktige hade borgerskapets äldste mindre befogenheter. Man hade heller ingen beskattningsrätt och måste vid sina framförda förslag hos magistraten även anhålla om utanordning av medel. Fanns det ej några medel sammankallades allmän rådstuga för att ta ställning till om förslaget kunde godkännas och hur erforderliga medel skulle anskaffas. Detta gjorde givetvis att stadens äldstes möjligheter att regera minskade.

Avslutning

Som arkivtjänsteman finner man ofta att av de handlingar som förvaras i stadsarkivet tilldrar sig skråhandlingarna ofta det största intresset. Dessa är en guldgruva både för släktforskare som haft sina förfäder verksamma inom någon av de yrkesgrupper som finns representerade i respektive skrå, men även för forskning som inriktar sig på förvaltningen på orten, som föregicks av vår kommunala förvaltning, och som på ett märkligt sätt berättar om vad som hände under 1600-1800-tal. Det kanske inte alltid är den historia som finns nedtecknad i böcker, utan mera de vardagliga problem som förekom i staden, som tillägnas störst intresse från allmänheten, även kopplade till de mera rikskända händelserna i historien. Det blir på så sätt en gripande dokumentation av vardagslivet på platser vi känner igen, samtidigt som uppgifterna verifieras av att handlingarna finns i original och ger en känsla av kontinuitet, man känner att någon verkligen har suttit här och skrivit dessa rader. Även om syftet från början kanske inte var direkt historiebevarande utan mera ekonomiskt/juridiskt har det ändå gett oss en sann bild av vardagslivet i stort och smått på orten.